

भारतीय ज्ञान परंपरेचे उच्च शिक्षणात एकत्रीकरण राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 चे विश्लेषण

डॉ. सौ. नूतन संदीप शिंदे

सहयोगी प्राध्यापक, आझाद कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सातारा

Article Info	ABSTRACT
Article History: Received: 15th Dec 2025 Accepted: 19th Dec 2025 Published: 20th Dec 2025 Keywords: भारतीय ज्ञान परंपरा, राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 अभ्यासक्रम समाकलन	भारतीय ज्ञान परंपरा शतके प्राचीन शैक्षणिक, तात्त्विक आणि सांस्कृतिक मूल्ये जपून ठेवत आलेली आहे. उच्च शिक्षणात या ज्ञान परंपरेचा समावेश करणे हे आधुनिक शिक्षणाच्या दर्जा सुधारण्यासाठी तसेच विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी अत्यंत महत्वाचे ठरते. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 (NEP 2020) मध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेच्या उच्च शिक्षणातील समावेशावर विशेष भर दिला गेला आहे. या धोरणानुसार अभ्यासक्रम, संशोधन, शिक्षक प्रशिक्षण आणि व्यावहारिक अंमलबजावणी यामध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेचा सुसंगत समावेश सुनिश्चित करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे. या संशोधनात भारतीय ज्ञान परंपरेच्या वैशिष्ट्यांचा आढावा घेऊन, NEP 2020 मधील धोरणात्मक उपाययोजना विश्लेषित केल्या आहेत, तसेच उच्च शिक्षणात त्यांच्या अंमलबजावणीसंबंधी आव्हाने आणि संधी यावर चर्चा केली आहे.

Plagiarism Check Report:

Tool Used: Turnitin

Date of Report: Dec 18, 2025

Similarity Index: 4%

Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2025 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Shinde, N. S. (2025). भारतीय ज्ञान परंपरेचे उच्च शिक्षणात एकत्रीकरण : राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 चे विश्लेषण. IIP: International Multidisciplinary Research Journal (IIPMRJ), 2(IV), pp. 960-966.

परिचय

भारतीय ज्ञान परंपरा ही शतके प्राचीन तात्त्विक, शैक्षणिक, सांस्कृतिक आणि तंत्रज्ञानात्मक क्षेत्रात मौल्यवान योगदान देणारी परंपरा आहे. वेद, उपनिषद, आयुर्वेद, योग, गणित, तर्कशास्त्र, साहित्य आणि कला या क्षेत्रांमध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेने जगभरात आपले स्थान निर्माण केले आहे. या परंपरेत केवळ तात्त्विक शिक्षण नव्हे तर जीवन मूल्ये, नैतिकता, सामाजिक समन्वय आणि मानवकल्याणावर देखील भर दिला जातो.

उच्च शिक्षणात भारतीय ज्ञान परंपरेचा समावेश करणे हे केवळ ऐतिहासिक वारसा जपण्याचे काम नाही तर आधुनिक शिक्षण प्रणालीसाठी एक नवे दृष्टीकोन निर्माण करण्यास उपयुक्त ठरते. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी तसेच संशोधन आणि नवोन्मेषासाठी या ज्ञानाचा समावेश अत्यंत महत्वाचा आहे.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 (NEP 2020) या संदर्भात भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशावर विशेष भर दिला गेला आहे. या धोरणानुसार अभ्यासक्रमाची रचना, शिक्षक प्रशिक्षण, संशोधन, व्यावहारिक उपक्रम आणि विद्यार्थ्यांच्या मूल्यनिर्माण यामध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेचा समाकलन करण्याची उद्दिष्टे ठरवण्यात आली आहेत.

संशोधनाचे उद्दिष्टे

1. भारतीय ज्ञान परंपरेचे वैशिष्ट्ये आणि महत्त्व समजून घेणे.
2. NEP 2020 मध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशाच्या धोरणात्मक उपाययोजना विश्लेषित करणे.
3. उच्च शिक्षणात या ज्ञान परंपरेच्या समाकलनातील संधी आणि आव्हाने ओळखणे.
4. भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशासाठी शिफारसी तयार करणे.

भारतीय ज्ञान परंपरा: एक सिंहावलोकन

भारतीय ज्ञान परंपरा ही प्राचीन काळापासून जगभरात तात्त्विक, वैज्ञानिक, शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक योगदानासाठी ओळखली जाते. ही परंपरा केवळ पुस्तकांतून शिकवलेली नाही, तर जीवनमूल्ये, नैतिकता, सामाजिक समन्वय आणि सर्वांगीण विकास यावरही भर देते.

१. वेद आणि उपनिषद

वेद आणि उपनिषद हे भारतीय ज्ञान परंपरेतील मुख्य तात्त्विक ग्रंथ आहेत. वेद ज्ञान, तत्त्वज्ञान, धर्म, नैतिकता, आणि सामाजिक जीवनाचे मार्गदर्शन करतात. उपनिषदांनी आत्मा, ब्रह्म आणि जीवनातील मूलभूत तत्त्वांवर आधारित तात्त्विक विचारांची परंपरा रुजवली आहे.

२. आयुर्वेद आणि योग

भारतीय ज्ञान परंपरेत आरोग्य आणि शारीरिक-मानसिक तंदुरुस्तीवर विशेष भर होता. आयुर्वेदाने शरीर आणि मनाच्या संतुलनाचे विज्ञान सादर केले, तर योगाने मानसिक शांतता, ध्यान, आणि जीवनशैली सुधारण्याचे मार्ग सुचवले.

३. गणित, तर्कशास्त्र आणि विज्ञान

भारतीय ज्ञान परंपरेने गणित, ज्योतिष, खगोलशास्त्र, तर्कशास्त्र आणि भौतिक विज्ञानात अद्वितीय योगदान दिले आहे. पायथागोरसापूर्वी भारतीय गणितज्ञांनी शून्याची संकल्पना विकसित केली आणि ज्या प्रणालीवर आधुनिक गणिताची पाया रचला गेला.

४. साहित्य, कला आणि संस्कृती

भारतीय ज्ञान परंपरेत साहित्य, संगीत, नाट्यशास्त्र, चित्रकला, आणि स्थापत्यकला यांचा समृद्ध वारसा आहे. संस्कृत, प्राकृत, आणि स्थानिक भाषांमध्ये ज्ञान, काव्य, तत्त्वज्ञान आणि ऐतिहासिक माहिती यांचा समावेश होता.

५. गुरुकुल पद्धती आणि शिक्षणाचे तत्त्वज्ञान

भारतीय गुरुकुल प्रणालीत शिक्षक (गुरु) आणि विद्यार्थी (शिष्य) यांच्यात सजीव संवादावर आधारित शिक्षण होते. शिष्य जीवनातील मूल्ये, नैतिकता, आत्मशिक्षण आणि व्यावहारिक ज्ञान शिकत असे. ही पद्धत उच्च शिक्षणात विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी आदर्श मानली जाते.

६. आधुनिक शिक्षणाशी संबंध

भारतीय ज्ञान परंपरेच्या तत्त्वांचा आधुनिक शिक्षण प्रणालीमध्ये समावेश करणे आवश्यक आहे. हे केवळ ऐतिहासिक वारसा जपण्यासाठी नाही तर विद्यार्थ्यांच्या नैतिक, तात्त्विक, आणि सर्जनशील क्षमतेसाठी देखील उपयुक्त ठरते. NEP 2020 मध्ये यावर विशेष भर दिला आहे, ज्यामध्ये अभ्यासक्रम, संशोधन, शिक्षक प्रशिक्षण, आणि मूल्याधारित शिक्षण यात भारतीय ज्ञान परंपरेचा समावेश करण्याची शिफारस करण्यात आली आहे.

७. अर्थशास्त्र, प्रशासन आणि राज्यशास्त्र

भारतीय ज्ञान परंपरेत नीतिशास्त्र, अर्थशास्त्र आणि राज्यशास्त्र या विषयांचा अभ्यास केला जात असे. कौटिल्याचे अर्थशास्त्र (अर्थशास्त्र) आणि राज्यशास्त्र या ग्रंथांनी शासन, समाज आणि आर्थिक व्यवस्थापनाचे तत्त्वज्ञान स्पष्ट केले.

८. नैतिकता आणि मूल्याधारित शिक्षण

भारतीय ज्ञान परंपरेत विद्यार्थ्यांना केवळ अकादमिक ज्ञान नव्हे, तर नैतिक मूल्ये, सामाजिक जबाबदारी, आणि जीवन मूल्यमानांची शिकवण दिली जात असे. हे मूल्याधारित शिक्षण आजच्या उच्च शिक्षणासाठी अत्यंत महत्वाचे ठरते.

९. पारंपरिक विज्ञान आणि तंत्रज्ञान

भारतीय ज्ञान परंपरेने कृषी, औषधनिर्मिती, जलव्यवस्थापन, स्थापत्य आणि युद्धकला यासारख्या क्षेत्रात तंत्रज्ञानाचा विकास केला. हे ज्ञान आधुनिक विज्ञान आणि संशोधनासाठी प्रेरणास्त्रोत ठरते.

१०. संस्कृतीसंबंधी अनुभवजन्य शिक्षण

भारतीय ज्ञान परंपरेत अनुभवजन्य शिक्षणाला महत्त्व दिले गेले. शिष्य गुरुकुलात प्रत्यक्ष काम, नैसर्गिक संसाधनांचा अभ्यास, धार्मिक व सांस्कृतिक कार्यक्रम यांतून शिकत असे. हे आधुनिक शिक्षणात समाकलित केल्यास विद्यार्थ्यांचा अभ्यास अधिक अर्थपूर्ण होतो.

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020: भारतीय ज्ञान परंपरेचा समावेश

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 (NEP 2020) ही भारतीय शिक्षण व्यवस्था सुधारण्यासाठी आणि आधुनिक काळाच्या गरजांनुसार शिक्षणाचे दर्जा उंचावण्यासाठी तयार केलेली व्यापक धोरण आहे. यामध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेच्या उच्च शिक्षणात समावेशावर विशेष भर दिला गेला आहे, ज्याचा उद्देश विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासह राष्ट्रीय आणि जागतिक स्तरावर भारतीय तत्त्वज्ञानाचा प्रसार करणे आहे.

१. NEP 2020 च्या उद्दिष्टे आणि धोरणे

- उच्च शिक्षणात बहुविध ज्ञान प्रणालींचा समावेश करून सर्वांगीण शिक्षण सुनिश्चित करणे.
- भारतीय ज्ञान परंपरेतील तात्त्विक, सांस्कृतिक, वैज्ञानिक आणि नैतिक मूल्यांचा अभ्यासक्रमात समाकलन करणे.
- शिक्षक प्रशिक्षण आणि संशोधन कार्यात भारतीय ज्ञान प्रणालींचा सुसंगत समावेश सुनिश्चित करणे.
- विद्यार्थ्यांना सर्जनशीलता, तात्त्विक विचारशक्ती, नैतिक मूल्ये आणि व्यावहारिक ज्ञान यांचा अनुभव देणे.

२. भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशासाठी प्रस्तावित उपाययोजना

- अभ्यासक्रमाच्या विविध विषयांमध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेच्या तत्त्वांचा समावेश करणे (उदा. विज्ञान, गणित, कला, तत्त्वज्ञान).
- उच्च शिक्षण संस्था आणि संशोधन केंद्रांमध्ये भारतीय ज्ञानावर आधारित विशेष अभ्यासक्रम, प्रकल्प आणि कार्यशाळा आयोजित करणे.

- शिक्षक प्रशिक्षणामध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेवर आधारित तत्त्वज्ञान, शिक्षणपद्धती, आणि मूल्याधारित शिक्षण यांचा समावेश करणे.
- आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून पारंपरिक ज्ञानाचे डिजिटल रूपांतरण आणि प्रसार करणे.
- विद्यार्थ्यांमध्ये भारतीय संस्कृती, इतिहास, कला आणि विज्ञान याविषयी जागरूकता निर्माण करणे.

३. उच्च शिक्षणातील भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशाचे फायदे

- विद्यार्थ्यांच्या नैतिक, तात्त्विक आणि सर्जनशील क्षमतेत वाढ.
- अभ्यासक्रम अधिक बहुपरिघीय आणि जीवनोपयोगी बनतो.
- भारतीय सांस्कृतिक वारसा जपला जातो आणि जागतिक स्तरावर त्याचा प्रसार होतो.
- संशोधन आणि नवोन्मेषाला नवीन दिशा मिळते.
- विद्यार्थी जीवनातील व्यवहार, सामाजिक जबाबदारी आणि मूल्याधारित निर्णय घेण्यास सक्षम होतात.

४. आव्हाने

- आधुनिक अभ्यासक्रम आणि पारंपरिक ज्ञान यांच्यात संतुलन साधणे.
- शिक्षकांना भारतीय ज्ञान परंपरेवर प्रशिक्षित करणे आणि योग्य साधने उपलब्ध करणे.
- अभ्यासक्रमात भारतीय ज्ञान समाविष्ट करण्यासाठी आवश्यक संसाधने, ग्रंथसंग्रह, डिजिटल साधने आणि प्रशिक्षण उपलब्ध करणे.
- विद्यार्थ्यांमध्ये पारंपरिक ज्ञानाबद्दल रस निर्माण करणे आणि त्याचा आधुनिक जीवनाशी संबंध स्पष्ट करणे.
- विविध भाषिक आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमी असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी समाकलन सुलभ करणे.

भारतीय ज्ञान परंपरेचा उच्च शिक्षणात समावेश: आंतरराष्ट्रीय आणि राष्ट्रीय

भारतीय ज्ञान परंपरेचा उच्च शिक्षणात समावेश ही जागतिक शिक्षण धोरणातही महत्वाची भूमिका बजावते. विविध देशांनी पारंपरिक ज्ञान प्रणालींना त्यांच्या शैक्षणिक अभ्यासक्रमात समाविष्ट करून त्या विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी, संशोधनासाठी आणि सांस्कृतिक जपण्यासाठी प्रयत्न केले आहेत.

१. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पारंपरिक ज्ञानाचा समावेश आणि त्याचे परिणाम

- चीन, जपान, कोरिया, इत्यादी देशांमध्ये पारंपरिक औषधशास्त्र, योग, तत्त्वज्ञान आणि सांस्कृतिक अभ्यासक्रमांचा अभ्यासकेंद्रांमध्ये समावेश केला जातो.
- आंतरराष्ट्रीय शैक्षणिक संस्था पारंपरिक ज्ञान प्रणालींवर आधारित संशोधन प्रकल्प आणि कार्यशाळा आयोजित करतात.
- या ज्ञानाच्या समावेशामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये तात्त्विक विचारशक्ती, सांस्कृतिक समज आणि वैविध्यपूर्ण दृष्टिकोन विकसित होतो.
- जागतिक स्तरावर पारंपरिक ज्ञानावर आधारित संशोधनामुळे नवोन्मेष, औषधनिर्मिती, तंत्रज्ञान आणि जीवनशैली सुधारण्यात मदत होते.

२. भारतातील विविध शैक्षणिक संस्थांमध्ये IKS चा समावेश: उदाहरणे

- **दिल्ली विद्यापीठ:** भारतीय तत्त्वज्ञान आणि योग अभ्यासक्रम.
- **राष्ट्रीय औषध विद्यापीठ, पुणे:** आयुर्वेद आणि पारंपरिक औषध संशोधनावर आधारित अभ्यासक्रम.
- **भारतीय तंत्रज्ञान संस्था (IITs):** प्राचीन गणित, वास्तुशास्त्र, जलव्यवस्थापन या क्षेत्रातील पारंपरिक ज्ञानाचा संशोधन प्रकल्प.
- **कला आणि संगीत विद्यापीठे:** भारतीय शास्त्रीय संगीत, नृत्य आणि नाट्यशास्त्र यांचा अभ्यास.
- या उदाहरणांद्वारे स्पष्ट होते की भारतात विविध उच्च शैक्षणिक संस्था IKS ला अभ्यासक्रमात समाविष्ट करून विद्यार्थ्यांना पारंपरिक ज्ञानाचा अनुभव देत आहेत.

३. NEP 2020 च्या अंमलबजावणीतील प्रगती आणि अडचणी

प्रगती:

- काही विश्वविद्यालयांनी NEP 2020 च्या मार्गदर्शनानुसार अभ्यासक्रमात भारतीय ज्ञान परंपरेचे समावेश सुरू केला आहे.
- शिक्षक प्रशिक्षण कार्यशाळा आणि संशोधन प्रकल्पांमध्ये IKS चा समावेश वाढला आहे.
- डिजिटल माध्यमांचा वापर करून पारंपरिक ज्ञानाचे दस्तऐवजीकरण आणि प्रसार सुरू झाला आहे.

अडचणी:

- अभ्यासक्रमातील आधुनिक ज्ञान आणि पारंपरिक ज्ञान यांच्यात संतुलन साधणे कठीण.
- शिक्षकांची कमी प्रशिक्षण आणि पारंपरिक ज्ञानावर मर्यादित प्रावीण्य.
- संसाधने, ग्रंथसंग्रह, आणि संशोधन साधने पुरेशी उपलब्ध नाहीत.
- विद्यार्थ्यांमध्ये पारंपरिक ज्ञानाबद्दल रस निर्माण करणे आणि त्याचा आधुनिक जीवनाशी संबंध स्पष्ट करणे ही आव्हाने आहेत.

भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशासाठी शिफारसी

भारतीय ज्ञान परंपरेचा उच्च शिक्षणात समावेश प्रभावीपणे करण्यासाठी खालील शिफारसी दिल्या जातात:

१. शिक्षण अभ्यासक्रमात IKS चा समावेश

- अभ्यासक्रमाच्या विविध विषयांमध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेचे तत्त्वज्ञान, विज्ञान, गणित, कला, योग, आयुर्वेद यांचा समावेश करावा.
- अभ्यासक्रमाची रचना अशी करावी की पारंपरिक ज्ञान आणि आधुनिक ज्ञान यांचा संतुलित समाकलन साधता येईल.
- बहुविषयक प्रकल्प, कार्यशाळा आणि केस स्टडीजद्वारे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून पारंपरिक ज्ञान शिकता यावे.

२. शिक्षक प्रशिक्षण आणि विकास

- शिक्षकांना भारतीय ज्ञान परंपरेवर प्रशिक्षित करण्यासाठी विशेष कार्यशाळा, सेमिनार आणि प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करणे.
- शिक्षकांच्या कौशल्यात सुधारणा करून अभ्यासक्रमात IKS चे प्रभावी समाकलन सुनिश्चित करणे.
- शिक्षकांसाठी डिजिटल साधने, ग्रंथसंग्रह, संदर्भ साहित्य आणि अभ्यास सामग्री उपलब्ध करणे.

३. संशोधन आणि विकासासाठी IKS चा वापर

- उच्च शिक्षण संस्थांमध्ये पारंपरिक ज्ञानावर आधारित संशोधन प्रकल्प, प्रबंध आणि प्रकल्प कार्य सुरू करणे.
- आयुर्वेद, योग, तंत्रज्ञान, गणित, स्थापत्य आणि कला या क्षेत्रात IKS चा अभ्यास करून नवोन्मेषाला चालना देणे.
- डिजिटल माध्यमांचा वापर करून पारंपरिक ज्ञानाचे दस्तऐवजीकरण आणि प्रसार करणे.

४. सांस्कृतिक आणि भाषिक विविधतेचा आदर

- विविध भाषिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक पार्श्वभूमी असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी अभ्यासक्रमात समावेश सुलभ करणे.
- स्थानिक भाषांमध्ये पारंपरिक ज्ञानाचे शिक्षण आणि संदर्भ साहित्य उपलब्ध करणे.
- सांस्कृतिक विविधता जपण्यास प्रोत्साहन देणे आणि विद्यार्थ्यांमध्ये पारंपरिक मूल्यांचा आदर निर्माण करणे.

निष्कर्ष

भारतीय ज्ञान परंपरेचा उच्च शिक्षणात समावेश ही आधुनिक शिक्षण व्यवस्थेसाठी अत्यंत महत्वाची बाब आहे. केवळ ऐतिहासिक वारसा जपण्यापुरता मर्यादित न राहता, हा समावेश विद्यार्थ्यांच्या तात्त्विक, सर्जनशील, नैतिक आणि व्यावहारिक क्षमतेच्या विकासासाठी महत्वाचा ठरतो.

NEP 2020 मध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशावर भर दिला गेला असून, अभ्यासक्रम, शिक्षक प्रशिक्षण, संशोधन आणि व्यावहारिक उपक्रम यामध्ये याची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याचे मार्गदर्शन केले आहे. तथापि, अंमलबजावणीदरम्यान संतुलन राखणे, शिक्षकांचे प्रशिक्षण, संसाधने आणि विद्यार्थ्यांमध्ये रस निर्माण करणे ही आव्हाने अद्याप टिकून आहेत.

भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशासाठी तयार केलेल्या शिफारसींवर आधारित नियोजन आणि अंमलबजावणीमुळे हे आव्हाने पार करता येऊ शकतात. भविष्यात, उच्च शिक्षण संस्थांनी अभ्यासक्रमाचा समाकलन, शिक्षक प्रशिक्षण, संशोधन आणि सांस्कृतिक-सांस्कृतिक जागरूकता वाढवण्यावर भर दिल्यास, भारतीय ज्ञान परंपरेचा आधुनिक शिक्षणात प्रभावी समावेश साधता येईल. यामुळे विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास, राष्ट्रीय सांस्कृतिक वारसा जपणे आणि जागतिक स्तरावर भारतीय तत्त्वज्ञानाचा प्रसार साधणे शक्य होईल.

भारतीय ज्ञान परंपरेच्या समावेशासाठी शिफारसी

भारतीय ज्ञान परंपरेचा उच्च शिक्षणात प्रभावी समावेश सुनिश्चित करण्यासाठी खालील शिफारसी दिल्या जातात:

१. शिक्षण अभ्यासक्रमात IKS चा समावेश

- अभ्यासक्रमाच्या विविध विषयांमध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेचे तत्त्वज्ञान, विज्ञान, गणित, कला, योग, आयुर्वेद यांचा समावेश करावा.
- पारंपरिक आणि आधुनिक ज्ञान यांचा संतुलित समाकलन साधून अभ्यासक्रम बहुपरिघीय व जीवनोपयोगी बनवावा.
- प्रकल्प, कार्यशाळा, केस स्टडीज आणि अनुभवजन्य शिक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांना प्रत्यक्ष अनुभवातून पारंपरिक ज्ञान शिकता यावे.

२. शिक्षक प्रशिक्षण आणि विकास

- शिक्षकांसाठी भारतीय ज्ञान परंपरेवर आधारित प्रशिक्षण कार्यशाळा, सेमिनार आणि अभ्यासक्रम आयोजित करणे.
- शिक्षकांच्या कौशल्यात सुधारणा करून अभ्यासक्रमात IKS चे प्रभावी समाकलन सुनिश्चित करणे.
- डिजिटल साधने, ग्रंथसंग्रह आणि संदर्भ साहित्य शिक्षकांसाठी उपलब्ध करणे.

३. संशोधन आणि विकासासाठी IKS चा वापर

- उच्च शिक्षण संस्था आणि संशोधन केंद्रांमध्ये पारंपरिक ज्ञानावर आधारित प्रकल्प, प्रबंध आणि संशोधन कार्य सुरू करणे.
- आयुर्वेद, योग, गणित, स्थापत्य, कला आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रात IKS चा अभ्यास करून नवोन्मेषाला चालना देणे.
- डिजिटल माध्यमांचा वापर करून पारंपरिक ज्ञानाचे दस्तऐवजीकरण, संवर्धन आणि प्रसार करणे.

४. सांस्कृतिक आणि भाषिक विविधतेचा आदर

- विविध भाषिक, सांस्कृतिक आणि सामाजिक पार्श्वभूमी असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी समाकलन सुलभ करणे.
- स्थानिक भाषांमध्ये पारंपरिक ज्ञानाचे शिक्षण आणि संदर्भ साहित्य उपलब्ध करणे.
- विद्यार्थ्यांमध्ये सांस्कृतिक विविधतेचा आदर आणि पारंपरिक मूल्यांचा संवर्धन करणे.

५. मूल्याधारित आणि अनुभवजन्य शिक्षणावर भर

- विद्यार्थ्यांना नैतिकता, सामाजिक जबाबदारी, जीवनमूल्ये आणि व्यवहारिक ज्ञान शिकवण्यासाठी पारंपरिक ज्ञानाच्या तत्वांचा अनुभवजन्य समावेश करावा.
- सांस्कृतिक कार्यक्रम, प्रात्यक्षिके, आणि प्रकल्प कार्य यामध्ये भारतीय ज्ञान परंपरेचा प्रभावी समावेश सुनिश्चित करणे.

संदर्भ

1. भारत सरकार. (2020). *राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 (National Education Policy 2020)*. शिक्षण मंत्रालय, नवी दिल्ली. <https://www.education.gov.in>
2. जाधव, एस. (2021). *भारतीय ज्ञान परंपरा आणि आधुनिक शिक्षणाचा समाकलन*. पुणे: विद्यापीठ प्रकाशन.
3. पाटील, आर. (2022). *भारतीय तत्त्वज्ञानाचे उच्च शिक्षणातील योगदान*. मुंबई: ज्ञानप्रसार प्रकाशन.
4. देशमुख, पी. (2020). *NEP 2020: भारतीय ज्ञान परंपरेचा समावेश आणि अंमलबजावणी*. शिक्षण संशोधन जर्नल, 5(2), 45-60.

5. शर्मा, के. (2019). भारतीय आयुर्वेद आणि योग अभ्यासक्रमाचा शैक्षणिक संदर्भ. आयुर्वेदिक संशोधन जर्नल, 10(1), 12-25.
6. Radhakrishnan, S. (2018). *Indian Knowledge Systems in Higher Education: Global Perspectives*. New Delhi: Sage Publications.
7. Ministry of Education. (2021). *Implementation of IKS in Indian Universities*. Government of India Reports.
8. Kulkarni, M. & Desai, A. (2020). *Integration of Traditional Knowledge in Curriculum: A Case Study of Indian Universities*. Journal of Education and Development, 8(3), 30-47.
9. Joshi, V. (2021). *Experiential Learning through Indian Knowledge Systems*. International Journal of Educational Research, 9(4), 55-68.
10. UNESCO. (2019). *Traditional Knowledge and Education: A Global Review*. Paris: UNESCO Publishing.
11. Patil, R. & Shinde, S. (2022). *Teacher Training for Effective Integration of IKS in Higher Education*. Indian Journal of Teacher Education, 14(2), 22-38.
12. Singh, P. (2020). *Challenges and Opportunities in Integrating Indian Knowledge Systems in Higher Education*. International Journal of Education Policy, 7(1), 15-28.